

Lietuvos ir lietuviškumo istorinės trajektorijos žvelgiant iš šalies

An Alternative Perspective on the Historical Trajectories of Lithuania and Being Lithuanian

Rec.: Richard Butterwick, *Lithuania: A History*, London: C. Hurst & Co., 2025.

Povilas Dikavičius

Daktaras

Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje

El. paštas: povilas.dikavicius@dhi.lt

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8457-3801>

Lietuvos istorija vis dažniau atsiduria Vakarų istorikų akiratyje. Autorinės užsienio akademikų istorinės sintezės yra vos kelios, o pritaikius aukštus akademinis standartus paminėjimo ir pagyrų vertos lieka šios – Robert Frost, *The Oxford History of Poland-Lithuania* (Oxford, 2015), Matthias Niendorf, *Geschichte Litauens. Regionen, Reiche, Republicken 1009–2009* (Harrassowitz, 2022) ir šiandien trumpai aptarsima Richard Butterwick, *Lithuania. A History* (C. Hurst & Co, 2025).

2011-aisiais Normanas Daviesas Lietuvą vadino *Litva* ir klasifikavo ją kaip vieną iš *nykusių karalysčių*¹, o 2025-aisiais plačiau anglakalbei auditorijai pristatytas Richardo Butterwicko darbas Lietuvos ir lietuvių istoriją vertina visai kitomis kategorijomis. Palyginus dvi anglakalbes populiariai parašytas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istorijos koncepcijas, išryškėja skirtis: Daviesas stengėsi suartinti ir aktualizuoti baltarusiškąją LDK dimensiją ir savo raiška pasirinko ryškius kontrastus bei paradoksus, o Butterwickas siekia pristatyti besikeičiančius Lietuvos ir lietuvių sąvokų turinius (p. 11).

Knyga, kurios viršelį dabina stilizuota tautinė modernios Lietuvos Respublikos simbolika ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus kiemelyje stovinti Juozo Zikaro skulptūra

¹ Norman Davies, *Vanished Kingdoms. The Rise and Fall of States and Nations*, New York: Viking, 2011. Gintauto Sliesoriūno atsiliepimą apie šią knygą skaitykite *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012, 2011 metai, t. 2, p. 141–146.

„Laisvė“, savo auditorija įvardija platųjį skaitytojų ratą. Pirmajame knygos viršelio atvarte teigiama, kad „tai pirmoji nedidelės posovietinės valstybės ir senosios Europos galybės populiarioji istorija“. Parankinė ji galėtų tapti ne vien smalsiam turistui, bet ir kelionių vadovams, besirengiantiems dirbti Lietuvoje, ypač todėl, kad istorinis pasakojimas keliskart papildytas vietinėmis turistinėmis atrakcijomis bei rekomendacijomis. Vis dėlto knyga gerokai pranoksta populiariosios istorijos žanrui įprastai keliamus lūkesčius.

Pasirinktas žanras ir plati auditorija nesumenkino akademinės leidinio kokybės. Autorius nelinkęs ieškoti sensacijų ar nepagrįstai sugretinti sunkiai palyginamus dalykus – tai matyti iš knygos aprašų ir ją lydinčių reklaminių tekstų (e. g., buvusi imperija tampa „posovietinė“ valstybe), bet pats knygos tekstas šiuos kontrastus sklandžiai paverčia vienos spalvinės gamos dalimi – ir remiasi naujausiais Lietuvos istorijos tyrėjų darbais. Aprašant pagoniškosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją ir christianizaciją ryški Stepheno Rowello ir Dariaus Barono darbų įtaka, unijos su Lenkijos karalyste bei XVII amžiaus krizės temose dominuoja Roberto Frosto pasiūlyta interpretacija, Apšvietos įkvėptų reformų interpretaciją formavo ankstesni paties autoriaus tyrimai. XIX–XX amžiaus Vilniaus pristatymas remiasi Theodore'o R. Weekso darbu, o šio laikotarpio politinės ir kultūrinės istorijos interpretacijoms daugiausia įtakos darė Timothy Snyderio, Dariaus Staliūno, Tomo Balkelio, Violetos Davoliūtės, Arūno Bubnio tyrimai. Nagrinėjant išnašose minimus autorius nenuostabu, kad pateikiama faktiškai tiksli informacija, o interpretacijos atitinka šiandienos mokslinį konsensumą. Vis dėlto pažymėtina, kad absoliučią daugumą cituotų darbų sudaro anglų kalba publikuoti arba į ją išversti lietuvių istorikų darbai. Šalia jų – keletas lenkų kalba parašytų tyrimų, tačiau lietuviškai publikuota moksline lektūra remiamasi retai. Žinoma, tokio pobūdžio leidinyje svarbiau referuoti į anglų kalba pasirodžiusius darbus ir dėl pasirinktos skaitytojų auditorijos, bet kartu tai primena publikacijų užsienio kalbomis, o pirmiausia – akademinę *lingua franca* tapusią anglų kalbą, svarbą.

Autorius knygą dedikuoja vasariams (turimas omenyje vasario mėnuo) Vilniuje. Ji susideda iš įvado ir septynių skyrių, chronologiškai apimančių laikotarpį nuo ledynmečio atsitraukimo iki Lietuvos Respublikos prezidento rinkimų antrojo turo 2024-ųjų gegužės 26 dieną. Kiekvieną skyrių lydi parankus žemėlapis, nurodantis „europinės galybės“ ir modernios Lietuvos Respublikos teritorines sąsajas. Nors knygai būdingas akademinis tikslumas, išnašos naudojamos tik būtiniausiais atvejais ir yra surašytos knygos pabaigoje. Knygos pabaigoje taip pat pateikiama autoriaus rekomenduojama anglakalbė istoriografija, suorganizuota pagal dėstymo skyrius, o knygą užbaigia paranki asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė.

Knyga prasideda ir baigiasi kelionės aprašymais. Skaitytojas pirmiausia pakviečiamas nusileisti Vilniuje, kur aprašant Televizijos bokšto gynimo istoriją grakščiai pereinama prie to, apie ką dažnas skaitytojas bus girdėjęs – dainuojančiųjų revoliucijų ir kovos dėl nepriklausomybės – atveriamas mažiau žinomas Lietuvos valstybės istorijos sluoksnis – Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis. Išryškinamas faktas, kad Baltijos valstybių grupavimas nėra toks paprastas, kaip gali pasirodyti žvelgiant į šiandieninį žemėlapi. Lietuvos išskirtinumo Baltijos šalių kontekste tezė grindžiama aptariant kitus Vilniaus architektūros paminklus.

Dėstymą sudaro septyni skyriai, kurių chronologinės ribos kartoja įprastą periodizaciją. Gali stebinti sprendimas pirmąjį skyrių pradėti ledyno atsitraukimu nuo dabartinės Lietuvos teritorijos ir kraštovaizdžio susidarymo klausimu, bet jį galima skaityti ir kaip subtilią nuorodą į Jerzy Giedroyc *Historia Litwy*, kurios pirmajame skyriuje rastume panašių aprašymų. Visgi istorinių interpretacijų novatoriškumas akivaizdus jau skyriaus pavadinime – „Imperijos iškilimas“ (*The Rise of an Empire (to 1386)*), nurodantis Zenono Norkaus pagrįstą LDK kaip nepasiskelbusios imperijos traktuotę, nors su ja sutinkama su išlygomis. Pasakojant Lietuvos valstybės istoriją komentuojama ir šiandieninė pasakojamųjų įvykių traktuotė bei reikšmė modernios Lietuvos istorinėje sąmonėje, todėl knygą galima skaityti ne vien kaip Lietuvos ir lietuvių sąvokų kaitų istoriją, bet ir kaip lygiagretų pasakojimą apie skirtingų politinių bendruomenių santykių su paveldėtais istoriniais pasakojimais. Antrajame skyriuje, „Unijos tvirtinimas“ (*Forging a Union (1386–1569)*), nušviečiamas permainingas 1386–1569 metų laikotarpis, lygia greta pasakojant susiejus su Lenkijos karalystės politine tauta brendusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietinės bendruomenės stiprėjimą ir dažnėjančias LDK Rytų politikos nesėkmes. Šios temos tęsiamos ketvirtajame skyriuje, „Dviejų tautų respublika?“ (*A Commonwealth of Two Nations? (1569–1795)*). Politinės ir karinės istorijos pasakojimas papildomas vaizdingais XVII šimtmečio dramatiškais aprašymais, primenant apie ištisus dešimtmečius trukusią krizę. Įtikinamai aprašyta įvairiapusė ilgalaikė krizė išryškina Apšvietos laikotarpiu suaktyvėjusius bandymus reformuoti valstybę. Šioje dalyje pabrėžiama jau ankstesnėje visuotinai pripažintoje autoriaus monografijoje *The Polish-Lithuanian Commonwealth 1733–1795: Light and Flame* (Yale University Press, 2020) ginama pozicija, kad reformos klojo pamatus valstybės modernizavimui ir sukūrė platformą aktyviai kelti dešimtmečius trukusią politinės tautos veiklą (p. 97–98).

Ilgąjį XIX šimtmetį aptariantis skyrius „Imperijų valdžioje“ (*Under imperial rule (1795–1914)*) atsigrežia į kultūros raidą ir taikant niuansuotą Miroslovo Hrocho tautinio atgimimo analizės modelį. Dėmesio centre atsiduria įvairių etninių bendruomenių nacionaliniai judėjimai ir skirtingos, dažnai antagonistiškos, LDK paveldo istorinės interpretacijos. Penktasis skyrius, „Skaldant imperijas, kuriant tautas?“ (*Breaking Empires, Making Nations? (1914–1940)*), apima Pirmąjį pasaulinį karą ir Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį. Šiame skyriuje pasakojimo organizavimui vėl pasirinktas politinių lūžių kriterijus. Šalia valstybės istorijos pasakojimo akcentuojamos Vilniaus kaip skirtingų nacionalinių judėjimų interesų susikirtimo taško, Abiejų Tautų Respublikos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinių tapatybių virsmų kuriant modernias valstybes, žydų diasporos statuso temos. Šeštasis skyrius skirtas, ko gero, sudėtingiausiems metams Lietuvos istorijoje – Antrajam pasauliniam karui ir okupacijoms. Skyriuje „Kūjis, svastika ir pjautuvas“ (*Hammer, Swastika, and Sickle (1940–1991)*) tęsiamos politinių pasirinkimų, Vilniaus priklausomybės ir žydų bendruomenės likimo temos. Tiksliai perteiktas pasakojimas atskleidžia pasirinkimų kainas ir to laikotarpio sudėtingumą. Konkrečiais faktais ir skaičiais kalbama ne vien apie okupacinių režimų vykdytus trėmimus ir smurtą prieš vietinius gyventojus, bet ir apie kolaboravimo su okupaciniais režimais kainą bei lietuvių įsitraukimą į Holokaustą. Lietuvių dominavimas Vilniuje taip pat iliustruojamas

vienareikšmiai vidinės migracijos ir lenkų „repatriacijos“ duomenimis. Nuodugniau aptariamas nepriklausomybės atkūrimo procesas. Knyga užbaigiama septintuoju skyriumi, skirtu naujausiajai Lietuvos istorijai. Pavadintas „Šalis Europoje“ (*A Country in Europe (1991–2024)*), skyrius savo tonu yra labiau eseistinis. Jame trumpai pristatomi valstybės atkūrimo procesai ir jos integracija į Europos Sąjungą bei NATO, valdžios santykis su sudėtinga valstybės istorija ir etninėmis mažumomis. Knyga užbaigiama trumpu asmenišku pasakojimu apie kelionę į Norviliškes ir Dieveniškės, susisiejančiu su knygos pradžioje aprašytu atvykimu į Vilnių.

Atskiros pagyrimo verti kalbos stilingumo, pasirinktos raiškos ir teksto organizavimo aspektai: knygą malonu skaityti ir dėmesį ji prikausto ne vien pasirinktu turiniu, bet ir puikiu stiliumi. Lengvai skaitoma, intriguojanti, preciziška raiška leidžia aprėpti sudėtingą ir įvairialypę Lietuvos valstybės istoriją per daugelį jos virsmų. Originali Lietuvos istorijos interpretacija, parašyta puikiu stiliumi ir jungianti ne vien akademinį tikslumą, bet ir autoriaus asmeninį balsą bei aiškią vertybinę poziciją, paliks įspūdį kiekvienam skaitytojui.